

ГЕНЕЗИС КОНЦЕПЦІЙ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ

©2024 НАЗАРОВ Н. К., СЕМЕНОВ А. О.

УДК 331.522.4.009.12
JEL: J24; B1; B2

Назаров Н. К., Семенов А. О. Генезис концепцій людського капіталу в економічній теорії

Метою статті є дослідження еволюції поглядів учених на категорію людського капіталу та відтворення генезису цієї наукової категорії. Людський капітал розглядається в статті як багатофакторна інтелектуальна система, що досліджує виникнення, розвиток, становлення та удосконалення в умовах впливу об'єктивних і суб'єктивних факторів. У статті проаналізовано історію розвитку економічної думки та еволюцію теорії людського капіталу. Проведено дослідження системи наукового інструментарію представників меркантилізму, школи фізіократів, класичної політичної економії, маржиналізму, неолібералізму, неокласичної теорії, кейнсіанства, інституціональної школи та неоінституціоналізму та визначено можливості його застосування у глобальному контексті людського розвитку. Визначено об'єктивні економічні, організаційні, історичні, науково-технічні, соціальні й інституціональні передумови формування концепції людського капіталу. Концепція людського капіталу є новою соціально-економічною парадигмою, основою для формування якої став перехід від традиційної економічної системи розвитку до сучасної – інноваційної. У рамках теорії людського капіталу людина розглядається через призму економічних процесів: суспільного виробництва, відтворення, економічної діяльності. Саме це стало підґрунтям для стрімкого формування та поширення теорії людського капіталу. Об'єктивна реальність наголошує на важливості формування та ефективного використання людського капіталу, а значний науковий доробок з цього питання підтверджує тривалий процес еволюційного розвитку й актуальність незалежно від часових проміжків. До напрямків подальших досліджень слід віднести розробку методів оцінювання людського капіталу, зокрема на основі Індексу людського розвитку, який є потужним інструментарієм аналізу всесвітніх процесів і трансформацій у суспільстві.

Ключові слова: людський капітал, еволюція, генезис, економічна теорія, історичний метод, об'єктивні передумови, розвиток.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 16.

Назаров Нікіта Костянтинович – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту та бізнесу, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (просп. Науки, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: nikita_nazarov@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8762-2248>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAY-6173-2021>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56992815100>

Семенов Антон Олегович – аспірант кафедри соціальної економіки, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (просп. Науки, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: semenov.anton@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4793-1227>

UDC 331.522.4.009.12
JEL: J24; B1; B2

Nazarov N. K., Semenov A. O. The Genesis of Conceptions of Human Capital in Economic Theory

The aim of the article is to study the evolution of scientists' views on the category of human capital and to reproduce the genesis of this scientific category. Human capital is considered in the article as a multifactorial intellectual system that explores the emergence, development, formation and improvement under the influence of objective and subjective factors. The article analyzes the history of the development of economic thought and the evolution of the theory of human capital. A study of the system of scientific tools of representatives of mercantilism, the school of physiocrats, classical political economy, marginalism, neoliberalism, neoclassical theory, Keynesianism, institutional school and neo-institutionalism is carried out and the possibilities of its application in the global context of human development are determined. The objective economic, organizational, historical, scientific-technical, social and institutional prerequisites for the formation of the conception of human capital are defined. The conception of human capital is a new socioeconomic paradigm, the basis for the formation of which was the transition from the traditional economic system of development to the modern or innovative system. Within the framework of the theory of human capital, a person is considered through the prism of economic processes: social production, reproduction, economic activity. This was the basis for the rapid formation and spread of the theory of human capital. Objective reality emphasizes the importance of the formation and effective use of human capital, and significant scientific achievements on this issue confirm the long process of evolutionary development and relevance regardless of time intervals. The directions for further research include the development of methods for assessing human capital, in particular on the basis of the Human Development Index, a powerful tool for analyzing global processes and transformations in society.

Keywords: human capital, evolution, genesis, economic theory, historical method, objective prerequisites, development.

Fig.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 16.

Nazarov Nikita K. – D. Sc. (Economics), Associate Professor, Professor of the Department of Management and Business, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: nikita_nazarov@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8762-2248>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAY-6173-2021>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56992815100>

Semenov Anton O. – Postgraduate Student of the Department of Social Economy, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: semenov.anton@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4793-1227>

Людський капітал є головною рушійною силою розвитку інноваційної економіки держави. Саме креативне ядро людського капіталу – людина та її інтелектуальні та творчі здібності, знання, уміння та навички – формують сприятливі умови для інноваційного процесу та високої якості життя. Людський капітал України є всесвітньо визнаним завдяки високому рівню освіти, творчої активності, технологічних інновацій, високої вмотивованості. За даними «Звіту про людський розвиток за 2023–2024 рр.», у 2022 р. Індекс людського розвитку України зрівнявся із середнім світовим індексом (0,744), суттєво поступаючись при цьому європейському значенню [1].

Загарбницька війна росії та пандемія COVID-19 завдали серйозних прямих і непрямих людських (демографічних), соціальних, економічних втрат, що вплинуло на незворотну трансформацію характеристик людського капіталу. Спостерігається погіршення демографічної ситуації, рівень еміграції досяг надзвичайно високого значення, знизився рівень народжуваності, зріс рівень смертності [2]. Рівень соціальних стандартів і гарантій відповідає рівню бідності та злиденності населення, спостерігається випереджальне зростання індексу споживчих цін порівняно з рівнем оплати праці та соціальних виплат. Функціонування медичних, освітніх, культурно-спортивних закладів, побутового обслуговування та транспортного забезпечення перебуває у критичному стані.

Протягом тривалого часу погляди на роль людини в економіці змінювались разом зі зміною економічної думки. Як розвиток особистості пройшов тривалий довгий шлях від рабовласницького устрою до формування сучасного вільного, інформаційного суспільства, так і роль людини змінювалась від працівника фізичної праці до інтелектуального активатора суспільного розвитку. Враховуючи суспільні трансформації, концепція людського капіталу постійно розвивається, доповнюється та розширюється, її важливість невпинно зростає.

Таким чином, загострення наявних проблем і поява нових чинників дестабілізації негативно впливають на можливості людини, держави та суспільства забезпечувати формування й ефективне використання людського капіталу. Тому дослідження економічних явищ і процесів, у тому числі теоретико-методологічних аспектів розвитку людського капіталу, сьогодні повинно спиратися на теоретичний доробок учених-економістів, накопичений різними економічними школами протягом історичного розвитку.

Наукові дослідження людського капіталу відрізняються своїм історичним підґрунтям, сучасними поглядами, трансформацією залежно від умов

існування людства. По-перше, слід розглядати публікації класиків економічної науки, таких як А. Сміт, Д. Рікардо, В. Петті, К. Маркс, А. Маршалл. Серед українських учених, які висвітлювали проблеми розвитку людського капіталу, слід вказати роботи Д. Богині, О. Власюка, В. Гейця, О. Гришнєвої, М. Долішнього, А. Колота, В. Куценка, Е. Лібанової, С. Мочерного, В. Оникієнка, О. Подри, Т. Ясінської.

Сучасні виклики привели до активізації уваги до питань збереження та відтворення людського капіталу. Дискусійність досліджень, яка породжується наявними важелями та загрозами (воєнний стан, військові конфлікти, уповільнення соціально-економічного розвитку, диджиталізація суспільства), приводить до необхідності дослідити історичний розвиток категорії людського капіталу на шляху України до приєднання до Європейського Союзу.

Незважаючи на ґрунтовні дослідження теоретиків людського капіталу, залишаються проблеми, пов'язані з узагальненням історичних і сучасних теорій та підходів до формування та відтворення людського капіталу. Фрагментарність і роздробленість поглядів на сутність, структуру та розвиток людського капіталу в історичному контексті призводять до повторення помилок, з одного боку, та втрати раціональних думок в різних теоріях – з іншого. Це є невирішеною проблемою теоретичного дослідження концепцій людського капіталу.

Метою статті є дослідження еволюції поглядів вчених на категорію людського капіталу та відтворення генезису цієї наукової категорії. Людський капітал розглядається в статті як багатofакторна інтелектуальна система, що досліджує виникнення, розвиток, становлення та вдосконалення в умовах впливу об'єктивних та суб'єктивних факторів.

Методика проведення дослідження заснована на застосуванні переважно історичного методу. Історичний метод є доцільним і необхідним для з'ясування не лише суто історії розвитку економічної думки, а і змісту, напрямів і перспектив еволюції людського капіталу у майбутньому. У цьому контексті дослідження системи наукового інструментарію представників меркантилізму, школи фізіократів, класичної політичної економії, маржиналізму, неолібералізму, неокласичної, кейнсіанства, інституціональної школи та неоінституціоналізму та визначення можливості його застосування у глобальному контексті набувають великого значення.

Першою в історії економічної думки теорією, поява якої пов'язана зі сферою накопичення національних капіталів у період великих географічних відкриттів у XV–XVI ст., була *економічна школа*

меркантилізму. Представники меркантилізму вважали джерелом багатства й економічного зростання лише зовнішню торгівлю; а багатство ототожнювали з грошима. Окрім зосередження уваги на питанні походження суспільного багатства, розглядалось і питання ролі людської праці в цьому багатстві [3]. Французький економіст А. Монкретьєн вперше обґрунтував роль держави у збільшенні національного багатства і місце людини в його виробництві. Він зазначав: «щастя людей – у багатстві, а багатство – у праці», при цьому основною метою різних ремесел є лише торгівля, саме такий вид трудової діяльності слід вважати продуктивним.

На зміну меркантилізму прийшла *економічна теорія фізіократів*, основоположником якої був Ф. Кене. Основною цінністю цієї економічної школи для формування концепції людського капіталу стало дослідження Ф. Кене сутності та змісту категорії капіталу. Учений-економіст уперше звернув увагу на категорію «капітал» і спробував дати їй науковий аналіз. Таким чином, трактування капіталу мало суто речовий характер: економічна категорія «капітал», за науковими спостереженнями Ф. Кене, містила кілька груп «авансів»: основного капіталу у формі «первісних авансів» і основного капіталу у формі землевласницьких авансів; а оборотний капітал складався із оплати праці сільськогосподарських працівників [3, с. 166].

Слід зауважити, що у процесі аналізу наукової літератури стосовно генезису концепції людського капіталу деякі науковці [4–7] відкидають економічні школи меркантилізму та фізіократів, оскільки вважають відліком закладення основ концепції саме класичну школу політекономії. Але слід звернути увагу на необхідність врахування передумов закладення основ концепції людського капіталу та ролі людини, людської праці в розвитку економічної думки досліджуваного періоду. Без аналізу історично більш ранніх економічних теорій, які утворилися внаслідок еволюційного розвитку суспільства, історичних подій та утворення соціального прошарку володарів фізичного і фінансового капіталу, подальший розвиток економічних шкіл не міг би реалізуватися.

Одночасно з фізіократією стрімкого розвитку набула *класична політекономічна школа*, основоположниками якої був У. Петті, А. Сміт та ін. Науковим надбанням У. Петті в контексті подальшого закладення основ концепції людського капіталу стало визнання людини з набутими нею здібностями і уміннями як багатства. На його погляд, «багатством є те (майно, запас чи грошова вартість), що є результатом праці [3]. Особливе місце в розвитку методології економічної науки зайняли роз-

робки у сфері кількісного та якісного аналізу демографічних процесів і народонаселення та їх вплив на національне багатство країни. Особливу увагу було приділено поняттю «людська праця». У. Петті визначив кількість людської праці, що міститься у вартості товару, і відкрив протилежність економічних інтересів найманих працівників (носіїв робочої сили) та роботодавців (власників капіталу). Іншим надбанням ученого стало використання фактичних даних для підрахунку національного багатства Англії. Слід зауважити, що в національне багатство У. Петті включав не лише матеріальні цінності, але і «грошову оцінку населення», що можна вважати першою спробою кількісного вираження людського капіталу [8].

В окрему теорію політична економія формується також завдяки працям А. Сміта, який велику увагу присвятив дослідженню ролі та місця людської праці у процесі створення багатства, факторів збільшення продуктивності, природи капіталу, способів його накопичення. Фундаментальним науковим надбанням А. Сміта є обґрунтування концепту «економічна людина» («*homo economicus*», або «*economic man*»), хоча розвиток концепції «людина економічна» належить Дж. С. Міллю, який ввів поняття продуктивності праці, розділяючи її на продуктивну та непродуктивну [6]. Науковець також дослідив питання витрат на навчання й освіти як капіталовкладення. А. Сміт уперше встановив чітку залежність рівня доходу від навичок, здібностей, знань і умінь, здобутих людиною. Визначаючи сутність основного капіталу, учений стверджував, що капіталом є не лише споруди, машини і земля, а й сукупність набутих здібностей суспільства. Вперше ученим-економістом окремо було виділено людський капітал поряд із різними видами фізичного капіталу. Людський капітал при цьому пропонувався розуміти як набуті та корисні властивості всіх без виключення членів суспільства.

Класична політична економія була значно розвинута економістами XIX ст. Серед представників цього періоду слід виділити науковий доробок Ж.-Б. Сея, завдяки якому введено в обіг концепцію трьох факторів виробництва, де капітал належав до одного із трьох факторів, який сприяє формуванню та розподілу національного доходу [9].

Досягненням Т. Р. Мальтуса було обґрунтування закону спадання рівня заробітної плати, відповідно до якого перенаселення спричиняє зниження її рівня до прожиткового мінімуму. На думку вченого, розмір фонду заробітної плати суттєво не впливає на виробництво, але є одним із чинників зростання попиту на інвестиції.

Над питанням формування основ людського капіталу опосередковано працював і Ф. Ліст. Учений на перше місце у формуванні людського капіталу висував пізнання, засвоєння та примноження накопичених суспільством знань, винаходів, відкриттів, навичок професійної діяльності тощо. Таким чином, важливе значення Ф. Ліст надавав розвитку й удосконаленню діяльності освітніх, наукових, духовних, правових закладів, а також працівників цих закладів.

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що представники класичної економічної школи вже дещо по-іншому визначають зміст капіталу – не лише як джерело накопичення багатства, грошову вартість чи матеріальні цінності, а включають до його складових трудові навички та здібності працівника [8].

Наступною економічною школою є *маржиналізм*, основоположниками та представниками якої є К. Менгер, С. Джевонс, Л. Вальрас та ін. Маржиналізм ґрунтується на принципах граничної корисності, згідно із яким цінність блага зменшується в міру збільшення його кількості, а сама цінність визначається найменшою корисністю, яку має остання одиниця блага. На думку К. Менгера, людина, її потреби та засоби задоволення цих потреб є тією точкою відліку, з якої починається і якою закінчується економічне життя [10]. Цим самим К. Менгер заявляє про зростаючу роль людини в економічному житті, і що без людини та її потенціалу економіка не може існувати. Формування засад людського капіталу під впливом економічних теорій в узагальненому вигляді наведено в *табл. 1*.

В історії економічної думки концепція людського капіталу набула широкого поширення у ХХ ст., а її розвиток триває й досі, що свідчить про динамічний розвиток концепції. З кінця ХІХ ст. людський капітал у працях вітчизняних і зарубіжних учених представляється як особлива економічна категорія, що розкривається в рамках міждисциплінарного підходу. Синтез різних підходів: економічного, соціального, філософського зумовлений тим, що людський капітал є, з одного боку, соціальним процесом, а з іншого – у цій соціальній структурі чітко проявляються економічні відносини. Саме застосування історичного методу дослідження генезису концепції людського капіталу проявляється в протиставленнях один одному в історично визначених умовах, зокрема в умовах формування «нової нормальності». Саме в період кінця ХІХ ст. і до сьогодні відбулось формування та широкий розвиток новітніх економічних шкіл, які формують концепцію людського капіталу, а саме: неокласична, інституціональна, кейнсіанська, неолибералізм і неоінституціональна.

Спроба поєднання положень класичної політичної економії та маржиналізму поклала початок розвитку *неокласичної економічної теорії*, яка здобула широкого поширення завдяки дослідженням А. Маршалла та ін. Важливим чинником організації й ефективного управління економікою, за А. Маршаллом, є саме людський капітал. Учений вважав, що здібності людини є такі ж важливі, як засоби виробництва та будь-який інший вид капіталу.

Поява визначення та формалізації категорії «людський капітал» пов'язана із відомим економістом Т. Шульцом. На його думку, поліпшення добробуту та підвищення рівня життя людини залежить не від роботи та техніки, а, головним чином, від знань і ефективної їх реалізації.

Подальший розвиток концепції пов'язаний із науковими доробками Г. Беккера, який продовжував досліджувати людський капітал крізь призму виробничого процесу та ролі людини в підвищенні його ефективності. С. Боулз і Х. Гінтіс, досліджуючи людський капітал, визначали його з точки зору інструментального підходу, а саме, як здатність людини працювати в ієрархічно організованому середовищі. Науковець С. Фішер людський капітал пропонував визначати через вроджені та набуті професійно важливі риси характеру особистості, включно зі здібностями, талантом, освітою, кваліфікацією.

Отже, традиційні підходи до визнання ролі людини в економіці трансформуються: людина розглядається як об'єкт «найбільш ефективних вкладень» і водночас як суб'єкт, що перетворює ці вкладення у сукупність знань, умінь з метою їх подальшої реалізації. Саме вчені-неокласики запропонували класичну концепцію людського капіталу, в рамках якої обґрунтували, що система освіти – це специфічна сфера діяльності, за якої фінансовий капітал перетворюється на людський. Новизна неокласичної програми формування та розвитку людського капіталу полягає у фундаментальних передумовах, що перетворюють її на концепцію «попиту на додаткову освіту».

Представниками економічної школи *інституціоналізму* були Т. Веблен, Д. Коммонс, У. Мітчел, Дж. Гелбрейт, Д. Белл, Ж. Фурастьє, Е. Тоффлер та ін. Але серед представників школи наукові досягнення Т. Веблена були важливі для подальшого розвитку теоретичних основ і методології людського капіталу. Т. Веблен виділив інстинкти праці, майстерності, допитливості, батьківства та наслідування, останній відіграє важливу роль у подальшому розвитку інститутів і їх закріпленні [4]. Д. Коммонсом обґрунтовано пріоритетність інституту права над розвитком економіки. Учений був головним ідеологом концепції угод [11]. В умовах посилення

Формування засад людського капіталу під впливом економічних теорій

Назва економічної теорії	Представники	Провідні концепції	Особливості формування та розвитку концепції людського капіталу під впливом теорії
Меркантилізм (XV–XVI ст.)	Т. Мен, А. Монкретьєн, А. Серра	Металістична концепція грошей. Концепція міжнародної торгівлі. Концепція грошового балансу та ін.	Походження багатства, обґрунтування ролі держави у збільшенні національного багатства та місце людини у виробництві цього багатства
Фізіократія (XVIII ст.)	Ф. Кене, В. Мірабо, А. Тюрго та ін.	Концепція про природний порядок. Концепція цінності (вартості) та ін.	Актуалізація досліджень, пов'язаних зі сферою виробництва. Джерелом багатства вважали лише працю в сільськогосподарському виробництві. Обґрунтування категорії «капітал». Порушуються проблеми формування заробітної плати (як результат конкуренції на ринку праці)
Класична політична економія (XVII–XIX ст.)	У. Петті, П. Буагільбер, А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, Т. Мальтус, Дж. Мілль та ін.	Концепція трудової вартості. Концепція додаткової вартості. Концепція продуктивності праці. Концепція відтворення. Концепція «трьох факторів» виробництва	Аналогії у трактуванні матеріального та людського капіталів. Визначення інвестиційної природи людського капіталу. Визнання важливості кваліфікованої праці в економічному розвитку
Маржиналізм (XIX ст.)	К. Менгер, Ф. Візер, У. Дживонс, Л. Вальрас та ін.	Концепція граничної корисності та продуктивності. Концепція граничних витрат	Формування методологічного індивідуалізму, розгляд суспільства як сукупності індивідів, економіки як системи взаємозалежних суб'єктів господарювання, взаємодії індивідуальних рішень, суб'єктів

Джерело: узагальнено за [2–6; 11; 12].

науково-технічної революції представники школи інституціональному висунули технократичні теорії, які пояснюють основні соціально-економічні явища змінами в галузі техніки. На думку представників економічної школи інституціоналістів, технічний прогрес і розвиток масштабного виробництва привели до трансформації суспільства та появи «індустріального суспільства», високого рівня розвитку промисловості, з провідною роллю містоутворювальних промислових кластерів, розвиненою системою загальної та вищої освіти.

Таким чином, завдяки науково-технічному прогресу, розвитку масштабного виробництва, формуванню корпорацій змінилась модель суспільної організації, у яку проникли наукові підходи та раціоналізм управління [12; 13]. Розкриваючи сутність і особливості нового індустріального суспільства, Дж. К. Гелбрейт також досліджував питання людського капіталу: «людський капітал є щось більшим за чистий інтелект людини, це є його інтелектуальною діяльністю» [14].

Особливістю розвитку суспільства 30-х рр. XX ст. був одночасний розвиток двох протилежних за ідеями економічних теорій: кейнсіанства та неолібералізму. Концептуальні засади *кейнсіанства*, закладені Дж. Кейнсом, ґрунтувались на вивченні трьох основних економічних проблем, наведених нижче.

1. Спростування твердження про пропорційний зв'язок між інвестиціями підприємств і заощадженнями населення (оскільки не всі заощадження надходять до банківської системи, а тому не можуть бути надані підприємствам як позика).
2. Неспроможність ринку самостійно регулювати співвідношення цін і заробітної плати (заробітна плата може знижуватись відповідно до зниження цін).
3. Формування концепції сукупного попиту, яка полягала в можливості державного стимулювання (за допомогою інструментів державної фіскальної та грошово-кредитної політики) впливати на пропозицію товарів і

послуг і, відповідно, підвищувати рівень зайнятості, що досягається завдяки заходам, спрямованим на пом'якшення наслідків економічних циклів спаду та підйому виробництва.

Але набагато більшу цінність для формування концепції людського капіталу мали здобутки представників економічних шкіл неолібералізму та неoinституціоналізму.

У наукових працях представників школи *неолібералізму* простежується переважання соціального тлумачення економічної свободи, відповідно до якого суттєвим є приналежність людини до суспільства. Неоліберальна інтерпретація свободи означала можливості людини та їх постійне розширення. Результати досліджень представників неолібералізму стали платформою гарантування та забезпечення соціальних прав і гарантій, без яких унеможлиблювалася свобода і гідний рівень життя людини. Прикладом гарантування та забезпечення соціальних прав і гарантій на сьогодні є забезпечення рівного доступу до освіти, забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці, встановлення соціальних стандартів і соціальних гарантій, створення системи медичного обслуговування для малозабезпечених верств населення тощо.

Серед сучасних економічних теорій, які продовжили розвиток теоретико-методологічних і практичних аспектів концепції людського капіталу, слід врахувати здобутки представників сучасної економічної школи, або *неoinституціоналізму*. Так, представники школи висунули різні ідеї та концептуальні положення про процес формування, розвиток і реалізацію знань, навичок, здібностей людини як джерела майбутніх доходів і привласнення економічних благ. Представниками нової інституціональної теорії були сформовані методологічні передумови розвитку концепції людського капіталу та запропоновано інструментарій дослідження процесу розвитку людського капіталу. Методологія неoinституціоналізму ґрунтується на з'ясуванні видів і характеру інститутів за допомогою інтересів і поведінки людини. Саме людина стає відправною точкою у процесі аналізу інститутів людського капіталу.

Так, Д. Норт обґрунтував необхідність принципу провідної ролі соціально-економічних інститутів. Під соціально-економічними інститутами науковець пропонував розуміти формально створені людиною обмежувальні рамки, які формують умови для розвитку відносин між людьми [5]. Д. Норт визначив, що саме соціально-економічні інститути створюють умови для успішного розвитку економіки, а визначальною функцією є економія трансакційних витрат. Учений врахував ви-

трати на пошук інформації, її обробку та подальшу роботу з нею як очікування реакцій, які створюють додаткові витрати.

Узагальнюючи вищевикладене, слід зауважити, що саме в межах інституціоналізму та неoinституціоналізму сформувались і дістали подальшого розвитку основні положення сучасного розуміння людського капіталу. Класична економічна теорія дала поштовх розвитку теоретичним знанням людського капіталу, який утвердився як концепція в період інституціоналізму (табл. 2).

Об'єктивні передумови формування теорії людського капіталу охоплюють усі історичні етапи розвитку суспільства із остаточним оформленням концепції на постіндустріальній стадії розвитку суспільства. На *рис. 1* наведено результати систематизації об'єктивних передумов формування концепції людського капіталу.

1. Історичні передумови. В історичному контексті концепції людського капіталу розвивалися в епоху деколонізації та наукового прогресу. У результаті процесу деколонізації та появи низки нових держав теорія людського капіталу мала велике історичне значення, змінивши вектор історичного розвитку багатьох країн і надавши свободу, незалежність і можливість самостійного розвитку.

2. Економічні передумови розглянуто у процесі аналізу розвитку економічної думки та впливу економічних шкіл на становлення та розвиток людського капіталу.

3. Інформаційно-інноваційні передумови. Науково-технічний прогрес зробив науку провідним фактором економічного зростання, що посилює роль людського капіталу в сучасній економіці. Саме в умовах інформатизації, комп'ютеризації, технологічних інновацій зростає роль і значення людини, її навичок, вмій, освіти, компетентності, досвіду, наукових знань.

Становлення та розвиток теорії людського капіталу відбувалося в умовах створення нових технологій виробництва, диджиталізації управлінських процесів, організаційних інновацій, коли треба було знаходити нові рішення складних проблем. Розвиток інформаційної економіки, цифровізації всіх сфер економічного та суспільного життя, створення розподілених баз даних, систем зберігання, обробки, передачі та розповсюдження знань вплинули на прискорення розвитку людського капіталу.

4. Організаційні передумови. У першій половині ХХ ст. відбувається становлення інституту міжнародних організацій, темпи розвитку якого прискорились з ухваленням Статуту Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) і утворенням нової універсальної організації загального характе-

Розвиток концепції людського капіталу під впливом сучасних економічних теорій

Економічна теорія	Представники	Провідні концепції	Особливості формування та розвитку концепції людського капіталу під впливом теорії
Неокласична економічна теорія (90-ті рр. XIX ст.) Інструментальний підхід до людського капіталу	А. Маршалл, А. Пігу, Т. Шульц, Г. Беккер, Л. Вальрас, Дж. Маккулох	Концепція людського капіталу. Концепція раціонального вибору. Концепція економічної людини. Концепція максимізувальної економічної поведінки. Концепція суспільного вибору та ін.	Людина та її здібності, знання, навички розглядаються як капітал, здатний приносити дохід його носію, але розвиток цього капіталу можливий лише за умови інвестування у нього. Як самостійний напрямок концепція людського капіталу сформована у 60-ті роки XX ст.
Інституціоналізм (кінець XIX ст.) Структурний підхід до людського капіталу	Т. Веблен, Д. Коммонс, У. Мітчел, Дж. Гелбрейт, Д. Белл, Дж. Коммонс, Ж. Фурастьє, Е. Тоффлер та ін.	Концепція соціального контролю. Соціально-економічна концепція добробуту. Психологічна концепція розвитку економічних процесів. Концепція «суспільства послуг». Концепція «суспільства масового споживання». Концепція постіндустріального суспільства	Акцентували увагу на вивченні розвитку та трансформації суспільства (а не на його функціонуванні). Поряд із традиційними матеріальними засобами виробництва обґрунтовується важливість нематеріальних чинників, такі як «людський капітал» (наукові відкриття, знання, освіту, винаходи, досягнення культури), етика, мораль, суспільні інституції (родина – моногамія, релігія, а також уряд, право, преса, поліція та ін.). Соціальні програми стали практикою державного регулювання
Кейнсіанство (30-ті рр. XX ст.) Процесно-цільовий підхід до людського капіталу	Дж. М. Кейнс, Дж. Робінсон та ін.	Інвестиційні концепції. Основний психологічний закон. Концепція ефективного попиту	Головними факторами економічного зростання визнаються інвестиції та капіталоємність. Соціальна орієнтація державних витрат: відмови від великих військових витрат і збільшення капіталовкладень у соціальну сферу
Неолібералізм (30-ті рр. XX ст.) Корпоративний підхід до людського капіталу	Л. Мізес, Ф. Гаск, В. Ойкен, А. Рюстов, М. Фрідмен та ін.	Концепція держави загального добробуту. Концепція соціальної ринкової економіки та соціальної справедливості	Поширення корпоративних тенденцій, соціального партнерства та соціального захисту працівників
Нова інституціональна теорія, або неоінституціоналізм (середина XX ст.) Гармонізований підхід до людського капіталу	Дж. Гелбрейт, Р. Коуз, Д. Норт та ін.	Концепція розвитку людського капіталу. Концепція людського розвитку. Концепція економіки знань	Обґрунтовано особливості матеріального та людського капіталів. Доведено вирішальну роль освітнього рівня в соціально-економічному прогресі. Приділено більше уваги аналізу ефективності розвитку людського капіталу, інституціональних альтернатив і впливовості правил на поведінку економічних агентів

Джерело: узагальнено й удосконалено за [2; 5; 7; 9; 11; 12].

Рис. 1. Передумови формування концепції людського капіталу

Джерело: розроблено авторами на основі [3; 4; 6; 8; 10].

ру з розгалуженою ієрархічною структурою. ООН заклала основи нового міжнародного порядку, за якого людині віддається вагома роль, принципово нову систему міжнародної безпеки, основою якої є безпека людини.

До тенденцій сучасного розвитку інституту міжнародних організацій слід віднести: зростання кількості організацій, зокрема поза системою ООН; універсалізацію членства, розширення предметної компетенції організацій, у тому числі за рахунок сфер, які раніше умовно належали до внутрішньої компетенції держав; ускладнення їх організаційної структури, вплив на нормотворчий процес держав (прийняття договорів у рамках та під егідою міжнародних організацій; резолюцій, що містять правила обов'язкового характеру). Усі ці тенденції сприяють посиленню їх ролі у вирішенні нових викликів і загроз безпеки людини та безпеки людського капіталу.

5. Інституціональні передумови. Під інституціональними передумовами формування концепції людського капіталу пропонуємо розуміти попередні умови, які забезпечують зміни в розвитку об'єкта та виражені через формальні та не-

формальні інститути, які впливають, можуть або повинні впливати на формування та реалізацію людського капіталу.

Інституціональні передумови формуються через застосування формальних і неформальних правил і спостерігаються за допомогою моніторингових заходів, даних статистики та результатів і висновків науково-прикладних досліджень [15]. Не можна виключати ефект колії: зв'язок минулого, сьогодення та майбутнього як способу, за допомогою якого інститути, сформовані в минулому, впливають на рішення, ухвалені сьогодні, та можуть формувати очікування на майбутнє.

6. Соціальні передумови привели до перенесення уваги з економічної сторони життя людини на її соціальну сторону. У економічно розвинутих країнах соціальна сфера (освіта, науки, культура, охорона здоров'я) набуває все більш питомої ваги. У системі національних інтересів держав збереження та відтворення людського капіталу виступає головною метою розвитку суспільства. Людина створює, розробляє та впроваджує інновації, а результатом її творчої праці є не лише новий інтелектуальний продукт, але й інтелектуальний особистий розвиток.

ВИСНОВКИ

Концепція людського капіталу є новою соціально-економічною парадигмою, основою для формування якої став перехід від традиційної, економічної системи розвитку до сучасної – інноваційної. Інноваційна система розвитку змінює роль людини в системі виробництва. Така трансформація є об'єктивною, що спровокувало виділення нового ресурсу та фактора виробництва, яким є інтелектуально-творчі здібності.

Формування та широке розповсюдження теорії людського капіталу зумовлено низкою об'єктивних чинників. Застосування методу наукового спостереження та історичного методу дозволили визначити основні об'єктивні причини і передумови формування концепції людського капіталу. У рамках теорії людського капіталу людина розглядається через призму економічних процесів: суспільного виробництва, відтворення, економічної діяльності. Саме це стало підґрунтям для стрімкого формування та поширення теорії людського капіталу. Об'єктивна реальність наголошує на важливості формування й ефективного використання людського капіталу, а значний науковий доробок з цього питання підтверджує тривалий процес еволюційного розвитку й актуальність незалежно від часових проміжків.

До напрямків подальших досліджень слід віднести розробку методів оцінювання людського капіталу, зокрема на основі Індексу людського розвитку, який є потужним інструментарієм аналізу всесвітніх процесів і трансформацій у суспільстві [16]. Слід також зосередити зусилля учених на методології розвитку окремих складових людського капіталу та визначенні регіональних і галузевих рівнів людського капіталу в Україні. ■

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Human development index (HDI). URL: <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/hdi>
2. Ясінська Т. В. Розвиток людського капіталу як основа соціально-економічного відновлення України. *Освітня аналітика України*. 2022. № 2. С. 88–98. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2022-2-88-98>.
3. Історія економічних учень : підручник : у 2 ч. / за ред. В. Д. Базилевича : у 2-х ч. 3-тє вид., випр. і допов. Київ : Знання, 2006. 567 с.
4. Крушніцька Г. Б. Генеза концепції людського капіталу в постіндустріальному суспільстві. *Бізнес Інформ*. 2014. № 5. С. 25–30. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2014-5_0-pages-25_30.pdf
5. Терещенко Д. А. Генезис наукових підходів до теорії людського капіталу. *Публічне управління*

- та митне адміністрування*. 2019. № 4. С. 90–101. DOI: <https://doi.org/10.32836/2310-9653-2019-4-90-101>
6. Стрижак О. О. Теорія людського капіталу: формування наукової концепції. *Економіка розвитку*. 2012. № 1. С. 24–31.
  7. Притуляк Н. М. Ідентифікація людського капіталу в сучасній економічній науці. *Економіка України*. 2014. № 7. С. 27–38. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84323727.pdf>
  8. Трофімчук Т. М. Генезис теорії людського капіталу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2016. Вип. 16. С. 29–34. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2016/16-2016/8.pdf>
  9. Потій В. З., Черкасова А. О. Генезис понятійного підходу до визначення сутності капіталу. *Ринок цінних паперів України*. 2008. № 5–6. С. 25–33. URL: <http://securities.usmdi.org/PDF/386.pdf>
  10. Мочерний С. В., Устенко О. А. Основи економічної теорії : навч. посіб. Київ : Академія, 2005. 504 с.
  11. Commons J. R. Institutional Economics. *American Economic Review*. 1931. Vol. 21. P. 648–657. URL: <https://la.utexas.edu/users/hcleaver/368/368commonsoninstitutionalecontable.pdf>
  12. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / пер. з англ. В. Старка. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 242 с.
  13. Кузьмін О. Є., Шахно А. Ю. Оцінка рівня розвитку людського капіталу України в умовах глобалізації. *Економіка та держава*. 2018. № 4. С. 7–11. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/4_2018/4.pdf
  14. Коломієць В. М. Інституціональна структура людського капіталу. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 1. С. 26–32. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2019-1\(17\)-26-32](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2019-1(17)-26-32)
  15. Подра О. П. Роль людського капіталу у забезпеченні сталого економічного розвитку: стан, проблеми, перспективи. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 2. С. 144–151. DOI: <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2020-2-144-151>
  16. Nazarova G., Jaworska M., Nazarov N. et al. Improvement of the Method Measuring the Security of Human Development: Case of Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*. 2019. Vol. 17. Iss. 4. P. 226–238. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.17\(4\).2019.19](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.17(4).2019.19)

REFERENCES

- Commons, J. R. "Institutional Economics". *American Economic Review*, vol. 21 (1931): 648-657. <https://la.utexas.edu/users/hcleaver/368/368commonsoninstitutionalecontable.pdf>

- "Human development index (HDI)". <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/hdi>
- Istoriia ekonomichnykh uchen* [History of Economic Thought] / ed. by V. Bazylevych. Kyiv: Znannia, 2006.
- Kolomiets, V. M. "Instytutsionalna struktura liudskoho kapitalu" [Institutional Structure of Human Capital]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, no. 1 (2019): 26-32.
DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2019-1\(17\)-26-32](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2019-1(17)-26-32)
- Krushnitska, H. B. "Geneza kontseptsii liudskoho kapitalu v postindustrialnomu suspilstvi" [Genesis of the Concept of Human Capital in the Post-industrial Society]. *Biznes Inform*, no. 5 (2014): 25-30. https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2014-5_0-pages-25_30.pdf
- Kuzmin, O. Ye., and Shakhno, A. Yu. "Otsinka rivnia rozvytku liudskoho kapitalu Ukrainy v umovakh hlobalizatsii" [Assessment of Ukraine's Human Capital Development Level under Conditions of Globalization]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 4 (2018): 7-11. http://www.economy.in.ua/pdf/4_2018/4.pdf
- Mochernyi, S. V., and Ustenko, O. A. *Osnovy ekonomichnoi teorii* [Foundations of Economic Theory]. Kyiv: Akademiia, 2005.
- Nazarova, G. et al. "Improvement of the Method Measuring the Security of Human Development: Case of Ukraine". *Problems and Perspectives in Management*, vol. 17, no. 4 (2019): 226-238.
DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.17\(4\).2019.19](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.17(4).2019.19)
- Podra, O. P. "Rol liudskoho kapitalu u zabezpechenni staloho ekonomichnoho rozvytku: stan, problemy, perspektyvy" [The Role of Human Capital in Sustainable Economic Development Providing: State, Problems and Prospects]. *Sotsialno-pravovi studii*, no. 2 (2020): 144-151.
DOI: <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2020-2-144-151>
- Potii, V. Z., and Cherkasova, A. O. "Henezys poniatii noho pidkhodu do vyznachennia sutnosti kapitalu" [The Genesis of the Conceptual Approach to Determining the Essence of Capital]. *Rynok tsinnykh paperiv Ukrainy*, no. 5-6 (2008): 25-33. <http://securities.usmdi.org/PDF/386.pdf>
- Prytuliak, N. M. "Identyfikatsiia liudskoho kapitalu v suchasni ekonomichni nauksi" [Identification of the Human Capital in the Modern Economic Science]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 7 (2014): 27-38. <https://core.ac.uk/download/pdf/84323727.pdf>
- Shumpeter, I. A. *Teoriia ekonomichnoho rozvytku: Doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnoho tsykladu* [The Theory of Economic Development: A Study of Profits, Capital, Credit, Interest, and the Economic Cycle]. Kyiv: Vydavnychi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2011.
- Stryzhak, O. O. "Teoriia liudskoho kapitalu: formuvannia naukovo kontseptsii" [Human Capital Theory: Formation of Scientific Concept]. *Ekonomika rozvytku*, no. 1 (2012): 24-31.
- Tereshchenko, D. A. "Henezys naukovykh pidkhodiv do teorii liudskoho kapitalu" [The Genesis of Scientific Approaches to the Human Capital Theory]. *Publitchne upravlinnia ta mytne administruvannia*, no. 4 (2019): 90-101.
DOI: <https://doi.org/10.32836/2310-9653-2019-4-90-101>
- Trofimchuk, T. M. "Henezys teorii liudskoho kapitalu" [The Genesis of the Human Capital Theory]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia «Ekonomika i menedzhment»*, iss. 16 (2016): 29-34. <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2016/16-2016/8.pdf>
- Yasinska, T. V. "Rozvytok liudskoho kapitalu yak osnova sotsialno-ekonomichnoho vidnovlennia Ukrainy" [Development of Human Capital as a Basis for Socio-Economic Recovery of Ukraine]. *Osvitnia analytyka Ukrainy*, no. 2 (2022): 88-98.
DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2022-2-88-98>